

ÇAĞATAYCA KİTÂB-I 'UMDETÜ'L-İSLÂM

Öz: 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdüren Çağatay Türkçesi; genellikle klasik öncesi dönem, klasik dönem ve klasik sonrası dönem olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır. Klasik öncesi ve klasik dönemde kaleme alındığı bilinen ve bugüne ulaşan eserlerin neredeyse tamamı yayımlanarak Türklük biliminin istifadesine sunulmuştur. Ancak klasik sonrası dönemde yazıldığı bilinen ve bugün birçok kütüphanenin envanterinde kayıtlı bulunan eserlerin bir kısmı henüz yayımlanmamış durumdadır. Bu eserlerden birisi de bu makalenin konusunu oluşturan *Kitâb-ı 'Umdetü'l-İslâm*'dir. Eser, klasik sonrası dönem Çağatay Türkçesiyle 18. yüzyılda yazılmış olup Bibliothèque Nationale supply turc 966 numarada kayıtlıdır. *Kitâb-ı 'Umdetü'l-İslâm*, İslam dinine ait temel bilgileri ihtiva eden bir eserdir. Çalışma; giriş, ses ve şekil bilgisi, metin ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde eser hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ses ve şekil bilgisi bölümünde eserin dil bilgisi özellikleri ortaya konulmuştur. Metin bölümünde eser, transkripsiyon harfleri kullanılarak Latin harflerine aktarılmıştır. Sözlük bölümünde ise metinde yer alan kelimelerin anlamları verilmiştir. Eserde genel olarak Çağatay Türkçesine ait özellikler yer almaktadır, ancak metinde Yeni Uygur Türkçesine ait birtakım hususiyetlerin bulunması eserin kıymetini artırmaktadır. Eser üzerine yapılan bu çalışmanın klasik sonrası dönem Çağatay Türkçesi araştırmalarına olumlu katkılar sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Fıkıh İlmi, *Kitâb-ı 'Umdetü'l-İslâm*, Yeni Uygur Türkçesi.

Chagatai Kitâb-ı 'Umdetü'l-İslâm

Abstract: Chagatai Turkish, which existed from the 15th century to the beginning of the 20th century, is generally handled in three periods: pre-classical, classical and post-classical. Almost all of the works that are known to be written in the pre-classical and classical period and have reached today have been published and presented to the benefit of Turkology. However, some of the works that are known to be written in the post-classical period and are registered in the inventory of many libraries today have not been published yet. One of these works is *Kitâb-ı 'Umdetü'l-Islam*, which is the subject of this article. The work was written in the post-classical Chagatai Turkish in the 18th century and is registered at Bibliothèque Nationale supply turc 966. *Kitâb-ı 'Umdetü'l-Islâm* is a work that includes basic information about the religion of Islam. This study consists of introduction, sound and morphology, text and dictionary sections. In the introduction part, general information about the work is given. Its grammar features are pointed out in the phonetic and morphological section. In the text part, the work has been translated into Latin letters using transcription letters. In the dictionary section, the meanings of the words in the text are given. In the work, there are features of Chagatai Turkish in general. However, the presence of some features of New Uyghur Turkish in the text increases the value of the work. It is hoped that this study on the work will make positive contributions to the post-classical period Chagatai Turkish studies.

Keywords: Chagatai, Jurisprudence, *Kitâb-ı 'Umdetü'l-İslâm*, Modern Uyghur Turkish.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
51. SAYI / VOLUME
2022-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Öğr. Gör. Dr.
Muhsin UYGUN

Necmettin Erbakan Üni.
Ahmet Keleşoğlu Eğt. Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Eğt. Abd.

muygun@erbakan.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7901-9094

Gönderim Tarihi

Received
15.03.2022

Kabul Tarihi

Accepted
01.06.2022

Atf

Citation
Uygun, Muhsin. "Çağatayca
Kitâb-ı 'Umdetü'l-İslâm." *Türklük
Bilimi Araştırmaları*, no. 51,
2022, ss. 163-185.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Türkler, uzun yıllar Gök Tanrı inancına sahipti. Bu inanç sistemi varlığını devam ettirse de Uygurlar arasında Manihaizm ve Budizm gibi dinlerin yaygınlaşmasıyla yeni bir kültür dairesine girilmiş oldu. Din değiştirme durumu yalnız Uygurlara mahsus olarak kalmadı. Karahanlı Türkleriyle birlikte İslamiyet Türkler arasında yayıldı ve birçok Türk boyu İslamiyeti benimsedi. İslamiyet'in Türkler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte bu dinin emir ve yasaklarını öğrenmek bir zaruret hâline geldi. Müslüman olan birçok Türk boyu İslam dinine ait onlarca eseri Türkçeye kazandırdı. Böylelikle Türkler, hem Müslümanlığın gereklerini öğrendi hem de dinî içerikli edebî eserlerle Türkçe işleklik kazandı. Karahanlı döneminden başlamak üzere Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı dönemleri incelendiğinde dinî içerikli eserlerin sayısının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Üzerinde çalışılan eser de bu türden eserlerden biridir.

Kitāb-ı ʿUmdetü'l-İslām, İslam dininin temel bilgilerini ihtiva bir fıkıh metnidir. Bibliothèque Nationale'da, 966 numarada kayıtlı olan eser nestalik hattıyla yazılmıştır. Nüsha 17,5 x 12 cm ölçülerindedir ve toplam 24 varaktır. Yazmanın 1b sayfasında 4, 25a sayfasında 3, diğer sayfalarında ise 7 satır bulunmaktadır. Eser genel olarak harekesizdir, ancak müstensih'in bazı kelimeleri harekelediği göze çarpmaktadır. Katalog bilgisinde nüshanın 1751-1800 tarihleri arasında istinsah edildiği bilgisi vardır. Gerek katalogda gerekse nüshada müstensihe ve eserin istinsah yerine dair bir bilgi yoktur. Eserde 18b varacağı kadar olan dinî bilgiler Çağatayca olarak verilmiştir. Ancak 18b varığından sonra bazı dinî bilgilerin, duaların önce Arapçası verilmiş, Arapça kısımların altına satır altı Çağatayca tercüme yapılmıştır. Satır altı tercüme konusunda müstensih istikrarlı bir yol izlememiştir. Mesela 18b'deki kelime-i şehâdet'in önce Arapçası verilmiş, altına Türkçe tercümesi yapılmışken 20a'daki kelime-i istiğfâr'ın sadece Arapçası verilmiş, Türkçe tercümesi yapılmamıştır.

Nüshanın metinden bağımsız olan ilk iki sayfasında katalog numarası yer almakta, eserin adının *ʿUmdetü'l-İslām kitāb* şeklinde olduğu birer etiket bulunmaktadır. Nüshanın ismi katalogda *ʿUmdetü'l-İslām kitāb*, *Kitāb-ı ʿUmdetü'l-İslām* şeklinde verilmiştir. Biz yazının başlığına *Kitāb-ı ʿUmdetü'l-İslām*'ı almayı uygun gördük. Metinden bağımsız olan üçüncü sayfada *bēs minġ alte minġ yette minġ sékkiz minġ tokkuz minġ on minġ* şeklinde bir yazı vardır. Bu yazının eserin içeriğiyle doğrudan bir alakası yoktur. Ayrıca aynı sayfada 23 Nisan 1900 tarihi yer almaktadır. Nüsha muhtemelen bu tarihte kütüphane envanterine katılmıştır. Yazmanın metinden bağımsız olan son iki sayfasının ilkinde *hamīde ʿazīm ħazret-i Fāṭma raḍiya'llāhu ʿanhā oḡup Ḳur'ān* şeklinde bir ibare, ikinci sayfasında *sārā ʿazīm Fāṭma raḍiya'llāhu ʿanhā oḡuġan*

şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Herhangi bir tahribatın bulunmadığı nüshada genellikle siyah mürekkep kullanılmıştır. Ancak satır altı tercüme ve sıra bildiren sayılar kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Nüshanın fotokopi hâli erişime açıktır, bu durumdan dolayı kırmızı mürekkeple yazılmış olan satır altı tercümelerde okunamayan veya silinmeye yüz tutmuş bazı yerler bulunmaktadır.

Klasik öncesi dönem ve Klasik dönem Çağatay Türkçesiyle kaleme alındığı bilinen eserlerin hemen hepsi yayımlanmış durumdadır ve Çağatay Türkçesinin imla, ses ve şekil bilgisi, söz varlığı hususiyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmaktadır. Ancak son dönem eserleri üzerinde yeterli çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. 17-20. yüzyıllar arasında Hive, Hokand, Semerkant, Kâşgar gibi Türkistan şehirlerinde Çağatay Türkçesiyle telif ve tercüme eserler meydana getirilmiştir. Özellikle 19. yüzyılda Hive ve Hokand'da edebî faaliyetlerin çok canlı olduğu bilinmektedir (Eckmann, *Çağatay Edebiyatının Son Devri* 122). Son dönemde meydana getirilmiş olan eserlerdeki dil bilgisi ve söz varlığı hususiyetleri önceki dönemlerle aynı mıydı? Türkistan coğrafyasında yaşayan Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız gibi Türkler, yazdıkları Çağatayca eserlere yerel ağız özelliklerini yansıtmışlar mı? Bu gibi soruların cevap bulması için Türkistan coğrafyasında yazılan eserlerin yayınlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. *Kitāb-ı 'Umdetü'l-İslām* adlı eseri yayımlama amacımızın temelinde de yukarıda sorduğumuz sorulara cevaplar bulmak ve son dönem Çağatay Türkçesi çalışmalarına katkı sunmak yatmaktadır. Eserde genel itibarıyla Çağatay Türkçesi özellikleri görülmektedir. Bu yüzden metinde yer alan ses ve şekil bilgisi hususiyetlerine değinilmemiş, bu eseri Çağatay Türkçesi metinlerinden farklı kılan hususiyetler madde hâlinde dikkatlere sunulmuştur.

1. Eserde, Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerde -asıllarında olmadığı hâlde- y (ي) harfinin yazıldığı görülmektedir. Müstensih, bu kelimeleri Uygur Türkçesi imla hususiyetlerine göre yazmış ve imla açısından Türkçeleştirmiştir: *lāzım* (لازم) 2b/1, *hāzır* (حاضر) 6b/4, *fāsıq* (فاسيق) 13a/7, *hergiz* (هرگيز) 14b/4.

2. Metinde yer alan *işin-* "güvenmek, inanmak" 22b/7 kelimesinde ünlü daralması olayı görülmektedir. Çağatay Türkçesinde *işen-/ışan-* (Kúnos 94; Miandoab 273; Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* 544; Rahimi *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü* 1488; S. Öztürk, *Fazlullâh Han Lügâti* 241) şeklinde olan bu fiildeki /e/ sesi /i/ sesine değişmiş ve ünlü daralmıştır. Bu durum günümüz Uygur Türkçesinde sıkça görülmektedir (R. Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri* 12).

3. Eserde; *yigirme yette* 3b/5, *alte* 3b/7, *yette* 7a/6 kelimelerinde dar ünlülerin genişlediği görülmektedir. *Alte* ve *yette* kelimeleri, Çağatay Türkçesinde tesadüf edilmeyen, günümüz Uygur Türkçesinde kullanılan kelimelerdir (R. Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri* 59).

4. Nüshada -*GAn* ekiyle *tur-* tasvirî fiilinin birleşip kaynaşması sonucu oluşan *-adurğan* sıfat-fiil eki görülmektedir. *tebâh kıladurğan némerse* 3b/4-5, *nâ-fermānlig kıl-adurğan...* 23a/3. Klasik Çağatay Türkçesi metinlerinde görülmeyen bu ek, bugün Yeni Uygur Türkçesinde *-idiğan*, *-ydiğan* (R. Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri* 104), Özbek Türkçesinde *-(ä)digän*, *-(y)digän*, *-(ä)dirğan* (Coşkun 168) şeklindedir.

5. *Kitâb-ı °Umdetü'l-İslâm*'da *buyru-* (*buyru-* < *buyur-*) "buyurmak, emretmek" fiilinde /u/ sesinin yer değiştirdiği görülmektedir. Çağatay Türkçesinde *buyur-* (Miandoab 239; Kara 317; Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* 178; Rahimi, *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü* 1407) şeklinde yaygın bir kullanıma sahip olan bu fiil, Uygur edebî dilinde *buyru-* (UTİL 156; Necip 54) şeklindedir.

6 Metinde *égin* kelimesi "kıyafet, elbise" anlamında kullanılmıştır. Kelimenin "kıyafet, elbise" anlamına Çağatay Türkçesi metinlerinde tesadüf edilememiştir. *égin* kelimesi Uygur edebî dilinde *égin* "kıyafet, elbise" (UTİL 1240), Kâşgar ve Yarkend Ağzında *igin* "kıyafet, elbise" (Shaw 122) şeklinde kullanılmaktadır.

7. Çağatay Türkçesinde *yiber-/yéber* "göndermek, ulaştırmak, sevketmek" (Miandoab 374; Kara 423, Kaçalın 1043, Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* 1253, Rahimi, *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü* 1701) şeklinde y'li kullanılmı yaygın olan fiil, metinde *iber-* "göndermek" şeklinde kullanılmıştır. *iber-* fiili Uygur Türkçesinde *iber-* "göndermek, yollamak" (UTİL 1250), Kâşgar ve Yarkend Ağzında *ibar-* "göndermek" (Shaw 121) şeklindedir.

8. Eserde yer alan *koğla-* "kovmak" fiili, *koğ-* fiili köküne *-la-* fiilden fiil yapma ekinin getirilmesiyle oluşan türemiş bir fiildir. Bu kelime Bugün Özbek Türkçesinde *kuvlä-* "yetişmek, arkasından gitmek" (ÖTİL 611), Uygur Türkçesinde *koğli-* "yetişmek, arkasından gitmek" (UTİL 776; Necip 241), Kâşgar ve Yarkend Ağzında *kuğla-* "kovalamak, takip etmek" (Shaw 169) şekliyle yaygın bir kullanıma sahiptir.

9. *obal* "vebal" kelimesi metinde yer alan en dikkat çekici kelimedir. Çağatay Türkçesi metinlerinde kullanımına tesadüf edilemeyen bu kelime, Yeni Uygur edebî dilinde *uval* (UTİL, 1169; Necip 441) şeklindedir. Kazak Türkçesinde *obal* kelimesinin var olması (İşler 95) *obal* şeklinin -muhtemelen- Kıpçak tesirinde olan bir Uygur ağzının özelliği olduğunu düşündürmektedir.

10. Çağatay Türkçesinde sıkça kullanıldığını gördüğümüz *tanı-* "tanımak, bilmek, anlamak, hatırlamak, anlayıp tasdik etmek" (Miandoab 340; Kara 392; Kaçalın 1006; Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* 1076) fiilinin metinde *tonu-* "tanımak" şekline tesadüf edilmiştir. *tonu-* fiili Uy-gur edebî dilinde bu hâliyle yer almaktadır (UTİL 309, Necip 419).

METİN

Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

[1b] (1) Elḥamdü li'llāhi Rabbi'l-°ālemīn ve'l-°ākıbetü (2) li'l müttakīn ve's-şalātü ve's-selāmü °alā (3) Resūlihī Muḥammedün ve °ālihī ecma'īn. Ammā ba°d Ḥ°āce (4) İmām-ı Şerif Nücābādī, Ḥ°āce Zahir-i Zecendī [2a] (1) raḥmetu'llāhi °aleyhimā her kim kırık bir ferāyizleri (2) ve vācibātlarını ve sünnetlerini bilmese (3) Müselmānçılıqқа yaramas. Ḥ°āce İmām (4) Hafız-ı Kübrā ayıtpdurlar raḥmetu'llāhi °aleyh: (5) Her kim namāz[nı] şerāyitleri birle¹ (6) öteydür; velīkin farīza², vācibātlarını (7) atı atıça bilmese namāzı revā bolmas. [2b] (1) Ammā Müselmānlarğa lāzımdur³ ferāyiz ve sünen (2) ve vācibāt ve şerāyit, sünnetler ve nevāfil (3) ve ādāb-ı ṭahāret benā-ber bilmeklik. (4) Ammā her mü°min muvaḥḥid bu mes°elelerini tamām (5) bilse behişt anıḡ mekānidur. Şerāyit (6) alte. Her mü°min[ge]⁴ alte şerāyit-i imān, (7) yette vācibāt-ı imān, beş binā-yı İslām [3a] (1) yette vācibāt-ı İslām, sékkiz şerāyit-i (2) İslām, yette aḥkām-ı şerī°at. Amma (3) dört farz ṭahārettedür, dört (4) farz teyemmümedür, üç farz ḡuslde, (5) on sékkiz sünnet ṭahāretde. On (6) kerāhiyyet-i ṭahāret, on ādāb-ı (7) ṭahāret. On ékki ferāyiz bilmek kérek: [3b] (1) Alte farz namāz taşıda, alte farz (2) namāz içide. On ékki vācib namāzda, (3) yigirme sékkiz sünnet namāz içidedür. On (4) kerāhiyyet namāzdadur. Ança namāznı tebāh (5) kıladur[ğan] némerse yigirme yette némersedür (6) ve on sékkiz nére ṭahāret sındurğan. Binā-yı Müselmānī (7) eger sorsalar binā-yı İslām kaçadur? Cevāb [4a] (1) ayıl: Béşdür. Evvel kelime-i şehādet (2) ayıtmaqlıḡ, ékkinçi beş vaqt namāz étmeklik, (3) üçünçi Ramazān ay[ı]da ottuz kün (4) rüze tutmaḡlıḡ, törtünçi mālı nişābğa (5) yétse fulıdın zekāt bérmecklik, (6) beşinçi istiṭā°ati yétse ḥac ṭavāf (7) kıılmaḡlıḡ. Alte imān bu-turur āmīḡte. [4b] (1) Sén kimniḡ kılı? Ḥudāyımniḡ kılı. (2) Sén kimniḡ ümmeti? Muḥammed Resūlu'llāh (3) -niḡ. Sén kimniḡ dostı? Çehār-yār (4) -niḡ. Çehār-yār kimdür? Evvel Ḥazret-i Ebübekr (5) Şiddīk ibn-i Ebū Kuḥāfe⁵, ékkinçi Ḥazret-i (6) °Ömer ibn'ül-Ḥattāb, üçünçi Ḥazret-i °Oşmān (7) ibn-i

¹ metin: be-ṭarīḡ-i namāz ve şerāyitleri birle

² metin: قريضة

³ metin: لازم دور

⁴ metin: mü°min her

⁵ metin: قحافة

°Affān, törtünçi Hazret-i °Alī ibn-i Ebī Tālib [5a] (1) rağıya'llāhu °an-hüm. Sēn kimniŋ mezhebide? (2) İmām-ı A°zamniŋ⁶. Cümle imām kaçadır? (3) Törtür. Kaıysı kaıysı? Evvel İmām-ı A°zam (4) Ebū Hanıfe-i Kūfī rahmetu'llāhi °aleyh, ékkinçi (5) İmām-ı Şāfi°i rahmetu'llāhi °aleyh, üçünçi (6) İmām-ı Mālik rahmetu'llāhi °aleyh, törtünçi (7) İmām-ı Hanbel rahmetu'llāhi °aleyh. Eger sorsalar [5b] (1) sēn kimniŋ milletide? İbrāhīm (2) Hālīlu'llāhniŋ. Müselmān mu-sēn? El-ħamdü-li'llāh Müselmāndur-mēn. (3) Kaçandı beri Müselmān-sēn? El-miŋşāk (4) -dın. El-miŋşāk dégen néme? *Elestü* (6) *bi Rabbiküm? Kālū belā.*⁷ Sēn Hudāyı bilür mü-sēn? (7) Hudāy kaçça? Hudāy bir. Hudāy te°alāni tonur⁸ mu-sēn? [6a] (1) Tonur-mēn. Néçük tonur⁹-sēn? Bī-çün (2) ve bī-çigüne ve bī-şübhe ve bī-nümüne tonur¹⁰-mēn. (3) Hudāy te°alāni néçe şıfat birle tonur¹¹ (4) -sēn? Sékkiz şıfat birle tonur¹²-mēn. (5) Ka[y]sı ka[y]sı? Hayāt-est, kelām-est (6) °ilm, ĩudret, baŋar-est, sem°-est (7), tek-vīn, irādet. Hudāy né yerde? Ayğıl! [6b] (1) Hudāy te°alā barça mekāndın münezzehdür. (2) Her kim mekān ta°yīn¹³ kılsa kāfir bolur. (3) Hudāy °azze ve celle hemīŋe bardur, bākī, (4) qadīmdür, ħāzırdu, ¹⁴ cümle °ālem maħlūqdur, (5) anıŋ vücūdınıŋ bidāyetluq[ı]dur, (6) anıŋ bākīliđiniŋ nihāyetluq[ı]dur, (7) birdür, anıŋ ŋeriki yoqdur, ¹⁵ yémek, içmek [7a] (1) ve kéymekdin münezzehdür, Hudāy te°alā birdür, (2) bī-niyāzdu, bī-mekāndur. Eger kiŋi ayıtsa ki (3) héç mekān Hudādn ħālī émes dése (4) hem küfrdür. Hudāy te°alā qadīmdür (5) şıfātı hem qadīmdür. Qavli-seniyye (6) yette némerse, fānī bolmas, bākī qalır (7) behiŋt, düzaħ, °arŋ, kürsī, levħ, qalem, [7b] (1) ervāħ āmihte. Cehl-i ferāyīz bu-turur. (2) Éy birāder, yād tutğıl kırk ferāyīz (3) cān bile béŋi İslām içide, altesi (4) imān birle, ékki altedür namāzda, törti (5) ŋahāretde, üçi ğusldedür, törti (6) teyemmüm birle, ékkisi emr-i ma°rūf nehy-i münker¹⁶ (7) üçidür ħavf u recā, ħayz, nifās, birerdür [8a] (1) °ilm istemek¹⁷. ħayznıŋ aqallesini üç kün-turur, (2) ekŋeri on kün-turur, ħaddi yoqdur. (3) Ol nifāsniŋ ekŋeri kırk kün-turur (4) āmihte nazm urur sékkiz uŋülü'd-dīn (5) munı¹⁸ bil, munı bilmek üçün cānnı (6) fedā kı. Evvel tevħīd bérilmek Hudānı, (7)

⁶ metin: امّا معظم نينك

⁷ Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet dediler.

⁸ metin: تينور

⁹ metin: تينور

¹⁰ metin: تينور

¹¹ metin: تينور

¹² metin: تينور

¹³ metin: تعين

¹⁴ metin: حاضر دور

¹⁵ metin: بين قدور دور

¹⁶ metin: منكبر

¹⁷ Metinde kırk ferāyīz denmesine rağmen kırk iki farz sayılmıŋtır.

¹⁸ metin: من مني

ékkinçi °adl rāstlıķınıĝ beyānı, **[8b]** (1) üçünçi nübüvvet, törtünçi imāmet, (2) béşinçi emr-i ma°rūf, altınçı nehy-i münker, (3) yettinçi te-berrā, sékkizinçi tevellā bilmek kérek. (4) Ya°nī *tevḥīd* oldur kim Ḥudāy te°ālā (5) yek yegānedür, anıĝ héç şeriki bolmas. (6) °*Adl* oldur kim her nérsege ḥükim kıılır °adl (7) birle, hergiz zulm kıılmas. *Nübüvvet* ol **[9a]** (1) bolur kim Muḥammed °aleyhi's-selām Ḥudāyınıĝ resül[i]dür (2) cümle eşyā°larĝa ibergen. *İmāmet* ol (3) bolur kim peygamber °aleyhi's-selāmdın kéyin ḥalīfe°, imām ber-ḥaķ (4) emirü'l-mü°minin Ebübekr Şiddik ibn-i Ebī Ḳuḥāfe, (5) andın kéyin emirü'l°19-mü°minin °Ömer bin Ḥattāb, andın (6) kéyin emirü'l-mü°minin °Osmān bin °Affān, andın (7) kéyin emirü'l-mü°minin °Alī ibn-i Ebī Ṭālibdür **[9b]** (1) raḍıya'llāhu °aleyhim ecma°ın, andın kéyin Ḥazret-i (2) Murtaẓanıĝ on ékki ferzendleri imām ber-ḥaķdur. (3) Her kim bu imāmları bilmesē imānı anıĝ (4) dürüst érmes. Ol İmām-ı Ḥasan birinçi, (5) İmām-ı Ḥüseyn ékkinçi, İmām-ı Zeynel °Abidin (6) üçünçi, İmām-ı Bāķır törtünçi, İmām-ı Ca°fer-i Şādik (7) béşinçi, İmām-ı Mūsā Kāzım²⁰ altınçı, İmām-ı °Alī Rızā **[10a]** (1) yettinçi, İmām-ı Muḥammed Taķī sékkizinçi, İmām-ı °Alī Naķī (2) toķķuzunçi, İmām-ı Ḥasan el-°Asker onunçi, (3) İmām-ı Ebu'l-Ḳāsim²¹ on birinçi, İmām-ı Mehdī (4) āḥirü'z-zamān²² on ékkinçi. *Emr-i ma°rūf* oldur kim (5) Ḥudāy te°ālā buyruĝanı kıılĝan. (6) *Nehy-i münker* oldur kim Ḥudāy te°ālā kıılma dégen (7) işlerdin yıraķ bolmaķ. *Te-berrā* **[10b]** (1) oldur kim Ḥudāyınıĝ düşmenini, peygamber düşmen[i]ni, (2) mü°min Müselmān düşmenlerini düşmen tutmaķ (3) -lıĝ. *Tevellā* oldur kim Ḥudā, resülınıĝ (4) dostlarını dost tutmaĝlıķ bedel-i (5) cān birle. Her kim bu uşul-i dinni bilmesē (6) Müselmān, muvaḥḥid bolmas. Şerāyiṭ-i imān (7) altedür. Evvel ĝāyibāne Ḥudāyĝa imān **[11a]** (1) keltürmeklik, ékkinçi °ilm-i ĝayb ḥāş (2) Ḥudāĝa koymaķlıĝ, üçünçi Ḥudāyınıĝ (3) ḥelāl kıılĝanıṁı ḥelāl bilmeklik, törtünçi (4) Ḥudāy te°ālā ḥarām kıılĝanıṁı ḥarām bilmek (5) -lik, béşinçi °azābdın koŗķmaķlıĝ, (6) Ḥudāy te°ālānıĝ °azābıdın imin bolmaķ (7) küfrdür, altınçı raḥmetdin ümmid tutmaķ, **[11b]** (1) Ḥudāy te°ālānıĝ raḥmet[i]din nevmid (2) bolmaķ küfrdür. Vācibāt-ı imān (3) yettedür. Evvel şāliḥ °ālimler bile hem- (4) şoḥbet bolmaķ, ékkinçi teşnege (5) su bérmeķ, üçünçi aĝrıķ soramaķ, (6) törtünçi ölüĝ yumaķ, béşinçi (7) faķr ĝarıblerni nafaķa birle ḥālini²³ **[12a]** (1) soramaķ, altınçı yetimlerniĝ başını (2) sılamaķ şefķat birle, yettinçi (3) ékki uruşı yaḥşılaşturmaķ, yaraşturmaķ. (4) Ammā vācibāt-

¹⁹ metin: امر

²⁰ metin: كاظم

²¹ metin: قاسم

²² metin: رمان

²³ metin: حاله ني

ı İslâm yettedür. (5) Evvel namâz-ı vitr²⁴ ötemek,²⁵ êkkinçi şadaka-i fitr (6) bérme, üçünçi qurbanlık kılmak, (7) törtinçi °umre keltürmek, bêsünçi şilâ²⁶-yı rahm kılmak, [12b] (1) altınçi ata anasığa ferzendleri (2) hizmet kılmak, yettinçi mazlûm hatunlar (3) érige hizmet kılmak. Ammâ ahkâm-ı (4) şerî°at yettedür. Evvel farz, (5) êkkinçi vâcib, üçünçi sünnet, törtinçi (6) müsteħab, bêsünçi mübâh, altınçi harâm, yettinçi (7) mekrûh. Ammâ sékkiz farz oldur ki bendelerge [13a] (1) Hudây te°alâ Qur'anda buyruğandır. Şundağ ki (2) namâz, rûze, zekât, hac, tahâret ve pāk, gusli (3) cenâbet²⁷ şunğa oħşaş. *Hük-m-i farîza* (4) oldur ki farzge²⁸ imân keltürmek anğa vâcibdür. (5) Her kim farzge inkâr kılsa kâfir bolur, her farızalarını (6) becâ keltürse behişt anıñ maqâmıdır (7) ve her farızlarını terk²⁹ kılsa fâsık³⁰ bolur, [13b] (1) düzaħ anıñ maqâmıdır. Ammâ vâcib (2) oldur ki Hudây te°alâ fermân kılmıdır, (3) Qur'anda yok, ahbâr birle ihâta kılıdır (4) peygamber °aleyhi's-selâmdın. Şundağ ki namâz-ı vitr, (5) şadaka-i fitr, qurbanlık, ölüğ³¹ yumağlık (6) mânendân-ı hük-m-i vâcib oldur ki anğa imân (7) keltürmek vâcib emes. Eger kişi [14a] (1) vâcibğa münker bolsa kâfir bolmas, (2) velikin mübtedi³² bolur. Her kim vâcibni (3) becâ keltürse şevâb tapur, eger vâcibni (4) taşlasa °azâb °uqûbet[ge] giriftâr (5) bolur. Ammâ peygamber °aleyhi's-selâm peyveste kılıdır (6) anı, *hük-m-i sünnet*dür, her kim sünnetge³³ münker (7) bolsa kâfir bolmas, güneh-kâr bolur, °akıbet °azâbğa [14b] (1) mübtelâ bolur. Peygamber °aleyhi's-selâm aytırdular: Her kim (2) sünnetni terk kılsa ahiretde méninğ (3) şefâ°atımdın mahrûm kalğay. Ba°zı (4) sünnetler mü°ekkededür. Anı hergiz³⁴ (5) terk kılıp bolmas. Şundağ namâz-ı bâmdâd (6) -nıñ êkki rek°at sünneti, bâng-ı namâz (7) ve kâmet-i namâz-ı °ıyd ve huṭbe-i °ıyd.³⁵ Ol [15a] (1) sünnetler nişâne-i dîndür. Ammâ müsteħab (2) oldur ki peygamber °aleyhi's-selâm peyveste kılmı (3) -durlar, lîkin gâh gâh kılıdır. Ol °ibâdet (4) sünnet emes, eger kılsa şevâb tapar, (5) eger kılmasa obalı yok. Şundağ ki (6) namâz-ı çâşt ve rûze-i °arefe, âzîne, pençe[n]be (7) ve şadaka ve nafile namâz ve °imâret-i mescid ve pul

²⁴ metin: *vitre* olarak harekelenmiştir.

²⁵ metin: *avtumağ* şeklinde harekelenmiştir.

²⁶ metin: *صيلة*

²⁷ Metinde *sékkiz* denmesine rağmen altı farz sayılmıştır.

²⁸ Bu kelimedden sonra *اولد* şeklinde bir yazım mevcuttur.

²⁹ Kelime metinde *terik* şeklinde harekelenmiştir.

³⁰ metin: *فاسيق*

³¹ Kelime metinde *evlüg* şeklinde harekelenmiştir.

³² metin: *مبتداع*

³³ metinde *سنت غه ني* şeklinde yazılmıştır, anlam açısından *sünnetge* olarak metne alınmıştır.

³⁴ metin: *هرگيز*

³⁵ metin: *°ıyd-ı huṭbe*

[15b] (1) ve ribâṭ. Ammā *mübāḥ* oldur ki Hudāy te[°]ālā (2) anı ḥelāl kı-
lıpdr öz bendelerige. Şundağ ki (3) içmek, yémek, uykulamak anıñda
şevāb hem yoq (4) vebāli hem yoq. Ammā *ḥarām* oldur ki Hudāy [°]azze
ve celle (5) nehy kılıpdr bendeleridin. Şundağ³⁶ ki öz (6) Qur'anda
[°]arak³⁷ içmek, nā-ḥaḡ ḥūn tökmek, (7) zinā kılmak, ribā yémek, ḥarām
yémek, zulm kılmak, [16a] (1) yalğan ayıtmak, süḥan-çinliğ kılmak, ğıy-
bet (2) kılmak, bühtān kılmak. Eger ḥarāmdın perhiz³⁸ (3) kılsa Mü-
selmān-ı kāmildür, eger³⁹ ḥarāmdın (4) perhiz kılmasa qatığ [°]azābğa
mübtelā (5) bolur ve düzahda néçe yıl bākī qalur, eger ḥarāmı (6) ḥelāl
[°]aqīde kılsa kāfir bolur. Ammā *mekrūh* (7) oldur ki Qur'anda yoq. Şundağ
ki aḥbār bile [16b] (1) peygāber [°]aleyhi's-selāmdın rivāyet kılıpdrular.
(2) Çün tavar égin kéymeklik, saçını (3) tüşürmeslik, kāküle koymak (4)
-lık ér kişige mehrū[h]dur, mazlūm kişi (5) at minmeklik mehrū[h].
Mekrū[h]nı ḥelāl ḥarām dese (6) kāfir bolmas, eger mehrū[h]dın özini (7)
yığsa şevāb tapar, eger mürtekib⁴⁰ bolsa güneh-kār bolur. [17a] (1) Her
kim Ān-Hazretniñ dört ata babalarının (2) atı bilnese ümmetlikge ya-
ramas. Dört [ata] babaları (3) Muḥammed bin [°]Abdullāh ibn-i [°]Abdu'l-
Muṭṭalib ibn-i (4) Hāşim ibn-i [°]Abdü'l-Menāf. Her kim bu deh behiştī (5)
-niñ ismlerini bilnese ĩmānıda noqşān (6) bolğay. Evvel Ebābekr Şiddik
ibn-i Ebī Kuḥāfe, (7) ékkinçi⁴¹ [°]Ömer ibn-i Ḥaṭṭāb, [°]Osmān ibn-i [°]Affān,
[17b] (1) [°]Alī ibn-i Ebī Ṭālib, Zübeyr ibn-i [°]Avvām, (2) Ṭalḥa ibn-i
[°]Ubeydull'āh, [°]Abdu'r-raḥmān ibn-i [°]Avf, Sa[°]d (3) ibn-i Vaḡḡās,
[°]Ubeyd[e] ibn-i Cerrāh, Sa[°]id bin Zeyd. (4) Her kim bu heft hulefā-yı
raşidinniñ⁴² (5) atını bilnese Müselmānıñda noqşāndur. (6) Evvel [°]Ab-
dullāh [bin] [°]Ömer, ékkinçi [°]Abdullāh [bin] Mes[°]ūd, [7] üçünçi [°]Ab-
dullāh [bin] [°]Abbās, törtünçi Zeyd bin Ṭābit, [18a] (1) bésünçi [°]A[°]işe-yi
Şiddik[a], altınçı Mūsā [el]-[°]Eş[°]arī, (2) yettinçi Mu[°]āz [bin] Cebel. Her
kim bu ĩmān-ı şeş⁴³ kelimeni (3) dāyim oqısa ehl-i behiştin bolğay, (4)
eger ma[°]nāsını bilse Müselmān-ı kāmil-turur. Ammā (5) imām-ı A[°]zam,
imām-ı Ebū Yūsuf, imām-ı Muḥammed (6) raḡīyall'āhu [°]anhüm aytıp-
durlar: Her bende-i mü'min; (7) kelime-i şehādetniñ, ĩmān-ı mücmel-
niñ, imān-ı mufaşşalınıñ [18b] (1) ma[°]nāsını bilnese ĩmānı dürüst (2)

³⁶ metin: شوغداغ

³⁷ metin: حراق

³⁸ Metinde bu kelime *perhiz* şeklinde yazılmış, *per* hecesinin üstüne *fer* şek-
linde bir hece yazılmıştır. *perhiz* kelimesi ana metinde yer aldığı için metne
perhiz alınmıştır.

³⁹ metin: اكرام

⁴⁰ metin: مرتكيب, kelimenin altında *irtikāb hergiz ve [°]alā icābet bolmasa* şek-
linde bir yazı yer almaktadır.

⁴¹ *ékkinçiden* sonra *üçünçi, törtünçi* ... şeklinde devam etmesi lazımken sıra
bildiren sayılar yazılmamıştır.

⁴² metin: راشدين الدين

⁴³ metin: bés ĩmān-ı şeş

émes. *Kelime-i tayyibe*: (3) *Lā ilāhe illa'llāh Muḥammedü'r-Resūlu'llāh*. (4) Yoktur ḥudāy mevcūd ber-ḥaḫ meger Allāhu te'ālā. (5) *Kelime-i şehadet*: Güvāhlıg bérür-mén Ḥudāynıng birlikige (6) yoktur ḥudāy ma'bud meger Allāhu te'ālā ve güvāhlıg bérür-[mén] Muḥammed ber-ḥaḫlikige (7) ve yana⁴⁴ Muḥammed °aleyhi's-selām Ḥudāy bendesidür ve anıng ibergen peygamberidür.⁴⁵ [19a] (1) *Kelime-i tevḥid*: Yoktur ḥudāy mevcūd meger Allāhu te'ālā yalğuzdur, (2) anıng héc şeriki yoktur, hemîşe⁴⁶ pādşāhlıg anıngdur ve anıngdur mülk emlak (3) ve anıga ḥamd ü senā sipās ü sitāyiş aytur-mén, öltürür ve tırgüzür ve ol (4) zinde ve pāyendedür, hergiz⁴⁷ ölmes, barça yaḫşılık anıng ḳudret elgi taşarrufida (5) ve ol barça āşināga ḳādir tüvānādur (6) ve anıng tarafige yanğucıdur-miz. *Kelime-i temcid*: Tesbih aytur-mén (7) Ḥudāy te'ālānıng uluğlıkıga ve ḥamd ü senā aytur-mén Ḥudānıng birlikige, yoktur Ḥudāydın özge ḥudā. Ḥudānı ki anıga ḥudālıg sezā-vār bolğay [19b] (1) meger Allāhu te'ālā ve Ḥudāy te'ālā uluğdur, kélgen belā ḳazāga héc kim ḫile ḳıla'lmas (2) ve ḳuvveti yetmes, meger Ḥudāy te'ālānıng uluğ bülend (3) ve bü-zürg[i] birle. Her néme ki ḥ'āhlasa Ḥudāy te'ālā bar ḳılır (4) ve her némeni ki ḥ'āhlamasa yoḫ ḳılır. (5) *Kelime-i redd-i küfr*:

﴿أَلْهَمَّ إِلَىٰ أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَشْرَكَ بِكَ شَيْئًا وَ أَنَا أَعْلَمُ وَ اسْتَغْفِرُكَ مَا لَا أَعْلَمُ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ وَأَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ﴾

[20a]-[20b] *Kelime-yi [i]stiğfār*:

استغفر الله استغفر الله استغفر الله تعالى من كل ذنب أدبته عمداً متعمداً أو خطأ براء أو غلاً نيةً أو صفيراً أو كبيراً أو رقيقاً وأتوب إليه
مثالذنب الذاعلمومثالذنب الذي لا أعلم إنك أنت علام الغيوب وسنار الغيوب وغفار الذنوب وكشاف القلوب ولا حول ولا قوة الا بالله العظيم

[21a] *Īmān-ı mücmel* كَامِه اِكْمِيع جَمِيع اِكْمِيع (5) Ma'nāsı oldur ki ĩmān (6) keltürdüm Ḥudāy te'ālāga şundağ (7) anıng uluğ ismlerige ve şıfāt-ı [21b] (1) a'zamlarige ve ḳabül ḳıldım cemī° (2) aḫkām-ı şerī°atlerini. *Īmān-ı muḫaşşal*: (3) *Āmentü billāhi* ĩmān keltürdüm (4) Ḥudāynıng birlikige ve *melā° iketihî* ve (5) anıng ferişterige ve *kütübihî* (6) ve anıng kitāblarige ve *Rusulihî* (7) ve anıng peygamberlerige ve *l-yevmü'l-āḫiri* [22a] (1) ve ḳıyāmet küniğe ve *l kaderi ḫayrihi* (2) ve *ş-şerrihi mina'llāhi te'ālā* ve anıng (3) taḳdīrige kim yaḫşı yaman Ḥudāy te'ālādın (4) -dur ve *l-ba°sü ba°de'l-mevti* (5) ve ölgendın⁴⁸ kéyin tırilmek ḫaḳdur. *Aḫkām-ı ĩmān* (6) *Alā imānū ikrārū bi-lisāni* (7) ve *taşdik bi'l-ḳalbi*. Ya°nı [22b] (1) ĩmān til birle ikrār ḳılmağlık ve (2) köngül birle taşdik ḳılmağlık. درويست انچا ki ایمان آوردم بخداي عز و جل قبول کردم ديني مسلمانرا

⁴⁴ metin: her āyne

⁴⁵ *Kelime-i şehadetin* metinde Arapçası yazılmış, satır altına Türkçe tercümesi yapılmıştır. Biz tercüme kısmını metinde vermeyi uygun gördük. Aynı yöntemi *Kelime-i tevḥid* ve *Kelime-i temcid*'de de uyguladık.

⁴⁶ metin: هميشه

⁴⁷ metin: هرگز

⁴⁸ kelimenin ve *öl* kısmı dördüncü satırın sonunda da yer almaktadır.

بیزارم از کفر و کافری (5) *Du'ā-yı kunūd*⁴⁹: Éy Bārā Ḥudāyā (6) be-taḥkīk⁵⁰ miz séndin yār u meded-kār tiler-miz ve séndin günehlerimizğa mağfired tiler-miz (7) ve séniñg uluǵlıǵıñgğa işinür-miz ve sañğa özüimizni tapşurur-miz ve sañğa tükel [tevbe] kılur-miz [23a] (1) ve sañğa yaḥşı senā aytur-miz ve bergeñ ni°metleriñgğa senā, şükr kılur-miz (2) hergiz⁵¹ nā-şükrlük, küfr-i ni°met kılmas-miz, öyümüzdin(?) çıkarur ve çoǵlap-miz séniñg emriñni tutmağan ve namāzlarını terk kılğanlarını terk kılur-miz (3) ol kimerseī kim sañğa nā-fermānlıǵ kıladurğan⁵² Éy Bārā Ḥudāyā, sañğa⁵³ maḥşüş kulluq⁵⁴ (4) ve bendelik kılur-miz ve séniñg emr fermāniñg tutup namāz öter-miz (5) ve sañğa secde kılur-miz, emr⁵⁵ fermāniñgda sa°y [kılur-miz] ve buyruğan emr-i ma°rūf nehy-i münkerni becā keltürür-miz ve hizmet ve şitāb kılur-miz (6) raḥmetiñgdin ümmid tutupdur-miz (7) ve °azābıñgdın qorqur-miz, herāyine °azābıñg kāfirlerğa sezā-vārdur. [23b] (1) Ya°nī Ḥudāy te°ālāniñg dergāhıǵa tilim birle zıkr, ḥamd ü senā keltürdüm⁵⁶ (2)⁵⁷ bedenim birle, °acz şikestelik keltürdüm qolum birle, hezl seḥā keltürdüm (3) selām raḥmet sañğa éy peygamber (4) ve Ḥudāyniñg raḥmeti ve bereketi...⁵⁸ (5) selām raḥmet sizge ya°nī barça peygamberler bile mañǵa (6) ve Ḥudāyniñg şālīḥa bendeleriǵa (7) güvāhlıǵ bérür-mén Ḥudāy birlikige yoqtur Ḥudādın özge ḥudāy [24a] (1) ve güvāhlıǵ bérür-mén be-dürüstī ve rāstī ki Muḥammed Ḥudāyniñg kılıdur (2) ve anıñg peygamberidür.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ [24a]-[24b]-[25a]
 اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ
 الهی بخضرت جلالی و جمالی

نو بازکشتم و توبه کردم از هر بدیکی و از هر بتقصیراتیکی از من بو جود آمده باشد یا وانسته و یا نا دانسته اشکارا و پوشیده بحقّ اَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

⁴⁹ metin: قنودت

⁵⁰ metin: بتحقیق

⁵¹ metin: هرکیز

⁵² Bu kısım silik durumda olduğunu için okunamamaktadır.

⁵³ metin: ve sañǵa

⁵⁴ metin: kulluq maḥşüş

⁵⁵ metin: emri

⁵⁶ 23b/1'in üst satırında *murād ettahıyyāt til° ibādeti ve şalavāt° ibādeti* şeklinde bir açıklama yer almaktadır.

⁵⁷ İkinci satırın başında *ṭayyibāt-ı māl° ibādeti* şeklinde bir açıklama yer almaktadır.

⁵⁸ Satırın tercümesi eksiktir.

Sözlük

Aa

°**Abdullāh bin °Abbās** Hazreti Muhammed'in amcasının oğlu
°**Abdullāh bin Mes°ūd** İlk dönem müfessir, fakih ve muhad-dislerden biri
°**Abdullāh bin °Ömer** Hazreti Ömer'in oğlu
°**Abdu'r-raḥmān ibn-i °Avf** Cennetle müjdelenen on saha-beden biri
°**acz** Acizlik
ādāb-ı ṭahāret Taharet adabı
°**adl** Adalet
ağrıḳ Hasta
aḥbār Haberler
āḥiret Ahiret
āḥirü'z-zamān Zamanın so-nuncusu
°**Ā'işe-yi Şiddīka** Hazreti Ebu-bekir'in kızı
aḥkām-ı imān İmanın hüküm-leri
aḥkām-ı şerī°at Şeriatın hü-kümleri
aḳalle En az
°**ākıbet** Son, sonunda
°**aḳīde** İman
°**ālem** Evren, âlem
°**Alī ibn-i Ebī Ṭālib** krş. Ḥazret-i °Alī ibn-i Ebī Ṭālib
°**ālim** Âlim
Allāhu te°ālā Yüce Allah
alte Altı
altınçı Altıncı
ança Öyle
Ān-Ḥazret Hazreti Muhammed
āmīḥte Genel kabul (görmüş), ittifak edilmiş
ammā Fakat, ama, lakin
ammā ba°d Bundan sonra
ana Anne
ança Öyle

andın keyin Ondan sonra

anḡa Ona

anı Onu

anıḡ Onun

anıḡda Onda

°**arak** İçki

°**arş** Arş

āşinā Tanıdık, bildik

at İsim

aṭ Binek hayvanı, at

ata Baba

ata baba: Baba ve dede, dede-ler

ay Ay

ay- krş. ayıt-

ayıt- Söylemek, demek

°**azāb** Azap

°**azze ve celle** “Aziz ve şanı yüce olsun.” anlamında kullanı-lan ibare

Bb

bāḳī Ebedî

bāḳī ḳal- Baki kalmak

bāḳīlīḳ Ebedîlik

bāḡ-ı namāz Ezan

bar Var

Bārā Ey Allah'ım

barça Çok, bütün

bar Var

başar-est Gözdür

baş Kafa, baş

ba°zı Bazı

becā kéltür- Yerine getirmek

bedel-i cān birle Bedel olarak canıyla

beden Vücut, beden

be-dürüstī Şüphesiz

beḥişt Cennet

beḥiştī Cennetlik (kimse)

belā Bela

benā-ber +A göre, böylece

bende Kul

bendelik Kulluk

bende-i mü'min Mümin kul

bér- Vermek
bereket Bereket
ber-ḥaḳ Hak üzere
ber-ḥaḳlık Hak üzere olma durumu
beri +dAn bu yana
bés Beş
bésinçi Beşinci
be-taḥḳīk Gerçekten, şüphesiz
beyān Anlatma, bildirme
bī-ḥigūne Şekilsiz, biçimsiz
bī-ḥün Eşsiz
bidāyetluḳ Başlangıç
bī-nümüne Örneksiz, benzersiz
bī-şübhe Şüphesiz
bil- Tanımak, bilmek
bile İle
bī-mekān Mekânsız
binā-yı İslām İslam'ın şartı
binā-yı Müselmānī Müslümanlığın temeli
bī-niyāz Hiçbir şeye muhtaç olmayan
bir Tek, bir
birāder Kardeş
birer Birer
birinçi Birinci
birle krş. bile
birlik Teklik
bol- Olmak, var olmak, bulunmak
bu Bu
buyru- Emretmek, buyurmak
bühtān İftira
bülend Yüce, büyük
büzürg Yüce, yücelik

Cc

cān Can
cehl-i ferāyiz Bilinmez
cemī Bütün, tüm
cevāb ay- Cevap vermek
cümle Bütün, hep, tüm

Çç

ḥehār-yār Dört halifeye verilen isim
çıkar- Çıkarmak
ḥün Çünkü, -dığı için

Dd

dāyim Daima, her zaman
dé-Söylemek, demek
deh On
dergāh Huzur, dergāh
dost Dost
dost tut- Dost tutmak
du'ā-yı ḳunūd Kunut duası
dūzah Cehennem
dürüst Dürüst
düşmen Düşman
düşmen tut- Düşman bilmek

Ee

Ebübekr Şiddīk ibn-i Ebī Ḳuḥāfe krş. Ḥazret-i Ebübekr Şiddīk ibn-i Ebū Ḳuḥāfe
Ebābekr Şiddīk ibn-i Ebī Ḳuḥāfe krş. Ḥazret-i Ebübekr Şiddīk ibn-i Ebū Ḳuḥāfe
eger Şayet, eğer
égin Elbise, kıyafet
ehl-i behişt Cennet ehli
ékki İki
ékkinçi: İkinci
ekşer: En çok
el-ḥamdü'lillāh Allah'a hamt olsun
élig El
el-miṣāḳ Allahu Teâlâ'nın kullarından aldığı bir söz
émes Değil
emīrū'l-mü'minīn Müminlerin emiri, halife
emlāk Mülkler
emr Emir, buyruk
emr fermān -Emir, buyruk

emr-i ma'rûf nehy-i münker

İnsanları dinin emrettiği iyi ve güzel şeyleri yapmaya teşvik etme

ér Erkek, eş

érmes krş. émes

ervāh Ruhlar

eşyā' Yarattılmış olan her şey

evvel İlk olarak, birinci

éy Ey

Ff

faqr ğarīb Yoksul, fakir

fānī Fani

farīza Farz

farz krş. farīza

fedā Feda

ferāyiz Farzlar

ferište Melek

fermān kıl- Emretmek, buyurmak

ferzend Evlat, oğul

ful Para

Gg

gāh gāh Ara sıra, bazen

ġāyibāne Bilinmeyen

ġiybet Gıybet

giriftār bol- Uğramak

ġusl Boy abdesti

ġusl-i cenābet krş. ġusl

gūneh Günah

gūneh-kār Günahkâr

güvāhlġ bér- Şahitlik etmek

Hh

ħac Hac

Ĥ'āce İmām Ĥafız-ı Kübrā

Kişi adı

Ĥ'āce Zāhīr-i Zecendī Kişi adı

ħad Sınır

ħ'āhla- İstemek, dilemek

ħaġ Hak

ħāl Durum, hâl, vaziyet

ħālī Tenha

ħalīfe Halife

ħamd ü senā Hamd ve övgü

ħarām Haram

ħāş Has

ħatun Kadın

ħavf u recā Korku ve ümit

ħayāt-est Hayattır

ħayz Âdet hâli

ħāzır Hazır

Ĥazret-i Ebübekr Şiddīk ibn-i

Ebū Ĥuħāfe İlk İslam halifesi,

Hazreti Ebubekir

Ĥazret-i 'Ömer ibnü'l-Ĥaġġāb

İkinci İslam halifesi, Hazreti

Ömer

Ĥazret-i 'Oşmān ibn-i 'Affān

Üçüncü İslam halifesi, Hazret,

Osman

Ĥazret-i 'Alī ibn-i Ebī Ṭalīb

Dördüncü İslam halifesi, Haz-

reti Ali

Ĥazret-i Murtażā Hazreti Ali

ħeġ Hiç

ħeġ kim Hiç kimse

heft Yedi

ħelāl Helal

hem da, de

hemīşe Daima, her zaman

hem-şoġbet Arkadaş, dost

her Bütün, her

herāyine Şüphesiz

hergiz Asla, katiyyen

her kim Her kim

her néme Her ne

hezl Latife

ħīle Hile

ħizmet Hizmet

Ĥudā Allah

ħuda İlah

ħudālġ İlahlık

Ĥudāy krş. Ĥudā

Ĥudāyā Ey Allah'im

hulefā-yı rāšidīn Metinde ismi geçen yedi sahabe için kullanılan ibare

hūn tök- Kan dökmek

huṭbe-i °ıyd Bayram hutbesi

hük-m-i farīza Farz hükümler

hük-m kıl- Hüküm vermek

hük-m-i sünnet Sünnet hükmü

İi

°ibādet İbadet

iber- Göndermek, gönderilmek

İbrāhīm Ḥalīlu'llāh Hazreti İbrahim

İbrahim

iç İç, iç taraf

iç- İçmek

iḥāṭa kıl- Etraflıca bilgi vermek

iḳrār Tasdik

°ilm İlim

°ilm-i ḡayb Gaip ilmi

imām İslam dininde bir mezhebe öncülük etmiş olan kimse;

İslam halifelerine verilen unvan;

Hazreti Ali'nin soyundan gelen kişilerin unvanı

imām-ı °Alī Naḳī On iki imamdan biri

imām-ı °Alī Rızā On iki imamdan biri

imām-ı A°zam Hanefi mezhebinin kurucu

imām-ı A°zam Ebū Ḥanīfe-i Kūfī krş. İmām-ı A°zam

imām-ı Bāḳır On iki imamdan biri

imām-ı Ca°fer-i Şādīḳ On iki imamdan biri

imām-ı Ebu'l-Kāsim On iki imamdan biri

imām-ı Ebū Yūsuf İmamı

Azam'ın talabesi, hadis ve fıkıh bilgini

imāmet Hilafet, din ve maneviyat önderliği

İmām-ı Ḥanbel Hanbelî mezhebinin kurucusu

İmām-ı Ḥasan Hazreti Hasan

İmām-ı Ḥasan el-°Asker On iki imamdan biri

İmām-ı Ḥüseyn Hazreti Hüseyin

İmām-ı

İmām-ı Mālik Malikî mezhebinin kurucusu

İmām-ı Mehdī On iki imamdan biri

İmām-ı Muḥammed: Hanefî mezhebi âlimlerinden biri

İmām-ı Muḥammed Taḳī On iki imamdan biri

İmām-ı Mūsā Kāzım On iki imamdan biri

İmām-ı Şafī°ī Şafî mezhebinin kurucusu

İmām-ı Şerif Nücābādī Kişi adı

İmām-ı Zeynel °Abidīn On iki imamdan biri

imān İman

imān-ı mufaşşal Tafsili iman

imān-ı mücmel Toptan iman

imān-ı şeş İmanın altı (sözü)

imān keltür- İman etmek

°imāret-i mescid Mescit imarı

imin bol- Korkusuz olmak

inkār İnkâr, ret

irādet İrade

İslām İslamiyet

ism İsim, ad

iste- İstemek, dilemek

istiṭā°ati yét- Gücü yetmek

iş İş

işin- Güvenmek, inanmak

Kk

ḳabül Kabul

ḳaçan Ne zaman

ḳadīm Ezelî

ḳādir Muktedir

kâfir Kâfir
kāküle Kakül
qalem Kalem
qamet-i namâz-ı °ıyd Bayram
 namazının kameti
qaça Kaç
qatıg Sert, katı
qavl-i seniyye Yüce söz
qaysı qaysı Kim kim, hangisi
 hangisi
qazâ Kaza
kél- Başa gelmek
kelâm-est Sözdür
kelime Söz
kelime-i şehâdet İslam'ın beş
 temel esasından birincisi
kelime-i tevhid krş. kelime-i
 tayyibe
kelime-i tayyibe "Lâ ilâhe illal-
 lah, Muhammedün resûlullah."
 sözü
kelime-i temcîd "Lâ havle velâ
 kuvvete illâ billah." sözü
kéltür- İfade etmek
kerâhiyyet: Şeriatın kesin ola-
 rak yasaklamadığı fakat harama
 yakın olma ihtimalinden dolayı
 yapılması hoş karşılanmama
 hâli
kerâhiyyet-i tahâret Taharetin
 mekruhluğu
kérek Lazım, gerek
kéy- Giymek
kéyin Sonra
qıl- Yapmak, etmek
qırq Kırk
qırq bir Kırk bir
qıyâmet Kıyamet
ki Bağlama edatı, ki
kim I Soru zamiri, kim
kim II krş. ki
kimerseî Bir kimse
kişi İnsan, birey, kişi
kitâb Kutsal kitap

koğla- Kovmak
korq- Korkmak
qoy- Koymak
köngül Gönül
qudret Güç, kudret
qul Kul
qulluq Kulluk
Qur'an Kuranı Kerim
qurbanlıq qıl- Kurban kesmek
quvvet Güç, kuvvet
küfr İslam inancına aykırı söz,
 küfür
küfr-i ni°met Nankörlük, inkâr
kün Gün
kürsî Kürsü

LI

levh Levhimahfuz
likin krş. velikin

Mm

ma°būd İlah
mağfîret Bağışlanma, af
mahlûq Yaratılmış olan şey,
 mahluk
mahrûm qal- Yolsun kalmak,
 mahrum kalmak
maşşûş Özgü
makâm Yer
mâl Mülk, varlık
ma°nâ Anlam, mana
mânendân-ı hükm-i vâcib Va-
 cibe benzeyen hükümler
maŋga Bana
mazlûm: Mazlum; mec. kadın
meger Ancak, yalnız
mekân Yer, mekân
mekrûh Mekruh
méniŋg Benim
mes°ele Konu, mesele
mevcūd Mevcut
mezheb Mezhep
millet Millet
min- Binmek

miz Biz

Mu'âz bin Cebel: Metinde

ismi geçen bir sahabe

mufaşşal Tafsilatlı

Muhammed Hazreti Muhammed

Muhammed 'aleyhi's-selâm krş. Muhammed

Muhammed bin 'Abdullâh

ibn-i 'Abdu'l-Muṭṭalib ibn-i

Hâşim ibn-i 'Abdü'l-Menâf

Abdi Menaf oğlu Haşim oğlu,

Abdullah oğlu Muhammed

Muhammed Resûlullâh Allah'ın resulü

munı Bunu

Mūsâ el-'Eş'arî Metinde ismi geçen bir sahabe

muvaḥḥid Müslüman, mümin

mübâh Mübah

mübtedi' bol- Bidat ehli olmak, uygunsuz davranışta bulunmak

mübtelâ bol- Cezaya, azaba uğramak

mü'ekkede Hazreti Muhammed tarafından sürekli yapıp belli mecburiyetler dışında hiç terkedilmeyen, yapılması gerekli görülen sünnet

mülk Mülk

mü'min Müslüman, mümin

münezzeh (Allah için) İnsanlara mahsus her türlü sıfat ve noksanlıktan uzak olan, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan

münker İnkâr, ret

mürtekib Günah işleyen

Müselmân Müslüman, mümin

Müselmân-ı kâmil Olgunluğa erişmiş Müslüman

Müselmânçılık Müslümanlık

Müselmânlığ Müslümanlık

müsteḥab Hakkında kesin bir emir bulunmadığı hâlde dinin temel prensiplerine uygun olduğu için beğenilen, sevap kazandıran, dince makbul (iş ve davranış)

Nn

nafağa Nafaka

nâ-fermânlığ kıl- Başına buyruk davranmak

nâfile Fazladan kılınan namaz veya tutulan oruç

nâ-ḥaḳ Haksız (yere)

namâz Namaz

namâz-ı bâmâd Sabah namazı

namâz-ı câşt Kuşluk namazı

namâz ét- Namaz kılmak

namâz- ı vitr Vitr namazı

namâz- ı vitr öte- Vitr namazını kılmak

namâz öte- krş. namâz ét-

nâ-şükrlük Şükürsüzlük

naẓm ur- Sıralamak

né Ne

néçe Nice

néçük Nasıl

nehy kıl- Yasaklamak

néme Ne

némerse Şey, nesne

nérse krş. némerse

nevâfil Farz ve vacip dışında yapılan ibadetler

nevmîd Ümitsiz

nifâs Lohusalık

niḥâyetluḳ Son, son olma hâli

ni'met Rızık, nimet

nişâb Yeter derece

nişâne-i dîn Dinin nişanı

noḳşân Eksik

nübüvvet Peygamberlik

Oo**obal** Günah, vebal**oşşas:** Benzer, gibi**oķı-** Okumak**ol** O**on** On**on birinçi** On birinci**on ékki** On iki**on ékkinçi** On ikinci**on sékkiz** On sekiz**onunçi** Onuncu**°Osmān bin °Affān** krş.

Hāzret-i °Osmān ibn-i °Affān

°Osmān ibn-i °Affān krş.

Hāzret-i °Osmān ibn-i °Affān

ottuz Otuz**Öö****öl-** Ölmek**öltür-** Öldürmek**ölüg** Ölü**°Ömer bin Hattāb** krş. Hāzret-

i °Ömer ibnü'l-Hattāb

°Ömer ibn-i Hattāb krş.

Hāzret-i °Ömer ibnü'l-Hattāb

öy Ev**öz** Kendi**özge** Başka, ayrı**Pp****pādşāhlġ** Büyüklük, yücelik**pāk** Temiz**pāyende** Sürekli**peyğamber** İnsanlara Tanrı'nın

buyruklarını bildiren, onları

Tanrı yoluna, dine çağırان

kimse, yalvaç, peygamber

Peyğamber °aleyhi's-selām

Hāzreti Muhammed

peyveste kıl- Ulaştırmak**perhiz kıl-** Kaçınmak, sakınmak**pul** Para**Rr****rağıya'llāhu °anhüm** "Allah onlardan razı olsun." anlamındaki söz**rağıya'llāhu °aleyhim ecma°in**

"Allah onların hepsinden razı

olsun." anlamındaki söz

rahmet Rahmet**rahmetu'llāhi °aleyh** "Allah'ın

rahmeti onun üzerine olsun." anlamındaki söz

rahmetu'llāhi °aleyhimā "Al-

lah'ın rahmeti o ikisinin üzerine

olsun" anlamındaki söz

Ramazān Ramazan ayı**rāstī** Gerçekten**rāstlıķ** Doğruluk**rek°at** Namazda bir kıyam, bir

rükü ve iki secdeden oluşan böl-

lüm

resül Peygamber, Hāzreti Mu-

hammed

revā Uygun**ribā** Faiz**ribāť** İmarethane**rivāyet kıl-** Nakletmek**rūze** Oruç**rūze-i °arefe, āzīne, pençenbe**

Arife, cuma ve perşembe günü

tutulan oruç

rūze tut- Oruç tutmak**Ss****saç** Saç**Sa°d ibn-i Vaķķās** Cennetle

müjdelenen on sahabeden biri

şadaķa Sadaka**şadaķa-ı fıtr** Fitre**Sa°id bin Zeyd** Cennetle müj-

delenen on sahabeden biri

şālih İyi amel sahibi erkek**şāliħa** İyi amel sahibi kadın**sanġa** Sana

sa'y kıl- Çabalamak, gayret etmek
secde Secde
sehā Cömertlik
sékkiz Sekiz
sékkiziñçi Sekizinci
selām Selam
sem^c-est Kulaktır
sén Sen
senā Övgü, medih
séndin Senden
séniñg Senin
sevāb Sevap
sezā-vār Layık
şıfat Sıfat
şıfāt Sıfatlar
şıfāt-ı a'zam Yüce sıfatlar
sıla- Sıvazlamak
şilā-yı rahm kıl- Ana baba ve akrabayı ziyaret etmek
sındur- Bozmak
sipās ü sitāyiş Övgü, medih
sizge Size
sor- Sormak
sora- Hatır sormak
su Su
sühan-çinlġ Dedikoduculuk
sünen Sünnetler
sünnet Sünnet

Şş
şefā^cat Şefaath
şefkat Merhamet, şefkat
şerāyiğ Şartlar
şerāyiğ-i imān İmanın şartları
şerāyiğ-i İslām İslam'ın şartları
şerik Ortak
şikestelik Zayıflık, güçsüzlük
şitāb Acele
şundağ ki Şöyle ki
şunğa Şuna
şükür Şükür

Tt
ṭahāret Temizlik; abdest
ṭakdīr Kader
Ṭalḥa ibn-i 'Ubeydullāh Cen-
netle müjdelenen on sahabelen
biri
tamām Tam olarak
tap- Elde etmek
tapşur- Teslim etmek
ṭaraf Taraf
ṭaşarruf Bir şeye sahip olma ve
sahip olduğu şeyi istediği gibi
kullanma yetkisi
ṭaşdīk Tasdik, onaylama
ṭaş Dış, dış taraf
ṭaşla- Terk etmek, vazgeçmek
ṭavāf Tavaf
tavar İpek kumaş
ta'yin kıl- Belirlemek
te'ālā "Şanı yüce olsun." anla-
mındaki ibare
tebāh kıl- Yıkmak, bozmak
teberrā Ehlibeyt'e kötülük ve
haksızlık edenleri sevmeme
tekvin Yaratma, var etme
terk Terk
tesbih Allah'ı takdis ve tenzih
etme
teşne Susamış
tevbe Tövbe
tevellā Ehlibeyti, Hazreti Ali'yi
ve soyunu sevme, onlara uyma,
onlardan şefaath bekleme
tevḥid Allah'ın birliğine
inanma
tevḥid beril- Allah'ın birliğine
inanmak
teyemmüm Su bulunmayan
yerde toprak vb. şeylerle abdest
alma
til Dil
tile- İstemek, dilemek
tirgüz- Diriltmek
tiril- Dirilmek

toğkuzunçı Dokuzuncu
tonu- Tanımak, bilmek
tört Dört
törtünçü Dördüncü
tut- Emir vb.ni yerine getirmek
tükel Hep, çok
tüşür- (Saç) kesmek
tüvānā Güçlü

Uu

°Ubeyde ibn-i Cerrāh Cen-
 netle müjdelenen on sahabelen
 biri
°uķūbet Ceza
uluğlık Büyüklük, yücelik
°umre kēltür- Umre yapmak
uruş Kavgalı (kimse)
uşūl-i dīn krş. uşūlu'd-dīn
uşūlu'd-dīn Dinin temel kural-
 ları
uyķula- Uyumak

Üü

üç Üç
üçün İçin
üçünçü Üçüncü
ümmet Ümmet
ümmetlik Ümmetlik
ümmīd tut- Ümit etmek

Vv

vācib Vacip
vācibāt Vacip olan, yapılması
 gerekli şeyler
vācibāt-ı imān İmanın vacip-
 leri
vācibāt-ı İslām İslam'ın vacip-
 leri
vaķt Vakit
ve Bağlama edatı; ve
velīkin Ancak
ve yana Ve yine
vücūd Vücut, beden

Yy

yād tut- Hatırda tutmak
yaķşı İyi, güzel
yaķşılaştur- Barıştırmak
yaķşılıķ İyilik
yalğan ayıt- Yalan söylemek
yalğuz Yalnız
yaman Kötü, fena
yan- Dönmek
ya°nī Yani
yār u meded-kār Yardım, yar-
 dımcı
yara- Layık olmak
yaşaştur- Barıştırmak
yé- Yemek
yek yegāne Bir, tek
yér Yer
yét- Yeterli olmak
yetīm Babasız
yette Yedi
yettinçı Yedinci
yığ- Uzak durmak
yıl Sene, yıl
yıraķ Uzak
yigirme sékkiz Yirmi sekiz
yigirme yette Yirmi yedi
yok Yok
yu- Yıkamak

Zz

zekāt Zekāt
Zeyd bin Bābit Hazreti Mu-
 hammed'in vahiy kâtiplerinden
 olan sahabi
zıkr Anma
zinā Zina
zinde Diri, canlı
zūlm Zulüm
Zübeyr ibn-i °Avvām Cennetle
 müjdelenen on sahabelen biri

Sonuç

18. yüzyılda Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan ve bugün Bibliothèque Nationale supply turc 966 numarada kayıtlı olan *Kitāb-ı 'Umdetü'l-İslām* adlı eser, İslam dinine ait temel bilgileri ihtiva etmektedir. Eserde Çağatay Türkçesine ait hususiyetlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir, ancak son dönem Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış olan birçok eserde olduğu gibi bu eserde de Özbek Türkçesi ve özellikle Yeni Uygur Türkçesine ait hususiyetlerin varlığı göze çarpmaktadır.

Bugün Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan *alte*, *buyru-*, *égin*, *iber-*, *koğla-*, *tonu-*, *yette*, *yigirme* kelimeleri eserde yer almaktadır, ayrıca Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin dil bilgisi hususiyetleri arasında gördüğümüz *-adurğan* sıfat-fiil eki, Yeni Uygur Türkçesinde sıkça görülen *işin-* < *işen-* fiilindeki ünlü daralması hadisesi gibi ses ve şekil bilgisi özelliklerinin varlığı Uygur Türkçesinin 18. yüzyılda lehçeleşmeye başladığını tam olarak ifade etmemektedir, ancak Uygur Türkçesi özelliklerinin edebî eserlere tesir edecek duruma geldiğini söylememize imkân tanımaktadır.

KISALTMALAR

Çev. Çeviren
ka. Kişi adı
krş. Karşılaştırınız
mec. Mecaz

KAYNAKLAR

- Argunşah, Mustafa. *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları, 2013.
- Bodrogligeti, András J. E. *A Grammar of Chagatay*. Lincom Europa, 2001.
- Coşkun, Mustafa Volkan. *Özbek Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Eckmann, Janos. “Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920).” *Belle-ten*, 1964, ss. 121-156.
- Eckmann, Janos. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Günay Karaağaç, Kesit Yayınları, 2012.
- İşler, Emrullah. “Kazak Türkçesinde Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelimeler.” *bilig*, no. 18, 2001, ss. 87-100.

- Kaçalin, Mustafa S. *Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (El-luğâtu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstişhâdâtü'l-Cağâtâyye)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. Say Yayınları, 2016.
- Kara, Funda. *Muhammed Ya'kûb-ı Çingî Zebân-ı Türki (Kélür-nâme) İnceleme-Metin-Dizin*. Fenomen Yayınları, 2011.
- Kúnos, Ignos. *Sejx Sulejman Efendi's Cagataj-Osmanisches Wörterbuch*. 1902.
- Miandoab, Nasrin Z. *Muhammed bin 'Abdu's-Şabûr-ı Hõyî, Hülâşa-i Abbâşî (İnceleme-Çeviri-Dizin)*. 2010. Ankara Ü, Yüksek lisans tezi.
- Necip, Emir Necipoviç. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklık Kurban, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- Özbek Tilining *İzahli Lugati I-II*. Moskova, 1981.
- Öztürk, Rıdvan. *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Öztürk, Rıdvan. *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Öztürk, Seyfullah. *Fazlullâh Han Lügâti (İnceleme-Metin-Dizin)*. 2020. Ondokuz Mayıs Ü, Doktora tezi.
- Paçacıoğlu, Burhan. *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Kesit Yayınları, 2016.
- Rahimi, Farhad. *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü I-II*. Akçağ Yayınları, 2019.
- Rahimi, Farhad. *Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Shaw, Robert Barkley. *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*. Çeviren Fikret Yıldırım, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Toker, Mustafa, ve Muhsin Uygun. "Cümcümename'nin Çağatay Türkçesiyle Yapılmış Bir Çevirisi." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 42, 2017, ss. 23-35.
- Toker, Mustafa ve Uygun, Muhsin. *Çağatayca Cümcümename*. Palet Yayınları, 2017.
- Toparlı Recep, ve Ali Ilgın. *Üss-i Lisâni- Türki*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Turan, Fikret. *Kelimetullâh Hâce Pâdişâh Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

Uygun, Muhsin. *Çağatayca Kâbusnâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin-Ekler Dizini-Tıpkıbasım)*. Palet Yayınları, 2021.

Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti. Şincan Halk Neşriyatı, 1999.

Ünlü, Suat. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, 2013.

[http://lugatim.com/\(Kubbealtı Lugati\)](http://lugatim.com/(Kubbealtı%20Lugati))

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.